

Verebek és emberek

Tomán László

Különös dolgot észlelhet Erih Koš új regényében az olvasó: talán egy mondat sincs ebben a könyvben, amely ne idézne fel emlékeket, ne ébresztene asszociációkat. A szerző szorgalmasan gyűjtött adatokat fűzött a regény cselekményének a fonalára, s az eseményeket egy képzeletbeli városba helyezte. Ez a város Van Pe, a cselekmény pedig: verébirtás.

A veréb szó helyett mást is írhattam volna: patkány, vagy: légy, vagy: tetű, vagy: ... Az irtó hadjáratok — amilyent Van Peban a verebek ellen vezettek — általában hasonlítanak egymásra, s akár a poloskák, akár, mondjuk, egy emberfaj kiirtása a céljuk, módszereik, szervezésük, következményeik leggyakrabban azonosak. Koš nagyon óvatosan és ravaszul végezte el a behelyettesítést, s a gyanútlan olvasó minduntalan azon kapja magát, hogy a közelmúlt eseményeire gondol, pedig azok csak a *Vrapci Van Pea** lapjain, időben és térben meghatározatlanul, vagy inkább egy elképzelt időben s egy elképzelt, de a valószínűséghez nagyon közel álló földrajzi ponton történtek, sőt történnek.

A verebek kiirtásának, e széles körű mozgalomnak az előkészítése, a tömeg sokszor demagóg módszerekkel történő „megdolgozása”, a hadjárat „tudományos” alapjainak lefektetése, az akció megokolása, a verébbarátok megrágalmazása, kritikája és önkritikája, a leváltások, a pusztítószeretek megválasztása, a verébirtás hősei, a verébpusztítási rekordok, a versengés a verébrejtegetők üldözése, a házkutatások, a kikényszerített vallomások, a diplomáciai képviselők szerepe, a menedékjog, a végső pusztulás, a verébhullák elégetése, földi maradványaik

* NOLIT kiadás, Beograd, 1962.

felhasználása (a hamuból trágyát, tollukból párnákat, hajukból szappant készítenek) — mind-mind igen nyílt, s burkoltságában is teljesen leplezetlen utalás a szörnyűségekre, melyeket az emberiség történelmében átélt — az inkvizíció máglyáitól, a boszorkányégetésektől, a náci tanulmányozta a Van Pe-i verébpusztítást, s lelkiismeretesen össze- main át a koholt vádakon alapuló perekig. Egy különös esemény itt általános jellegűvé, általános jelentésűvé vált. A Van Pe-i verebek szomorú sorsa (s vajon nem szomorúbb-e az embereké, akiket nyájként fogtak be a verebek elpusztítására?) az emberek, az üldözöttek sorsát példázza.

A kívülálló, a szemlélő krónikás hangján mondja el a Van Pe-i verebek kiirtásának történetét Erih Koš, szenttelenül, mintha történetíró szólna. Pedig nem történetet ír: inkább riporter, aki részletesen tanulmányozta a Van Pe-i verébpusztítást, s lelkiismeretesen összegyűjtötte az összes erre vonatkozó adatokat. Koš minden eszközzel arra törekszik, hogy a hitelesség látszatát keltse. A krónikás modorát veszi fel, valószerűen akar hatni, ezért hivatkozik állandóan jegyzőkönyvekre, újságcikkekre, levéltári adatokra, okmányokra, beszédekre, korabeli feljegyzésekre. Mondhatnánk, oknyomozó módszerrel írja a verébirtás történetét, s az okok kutatásában a lehető legmesszebbre, a legapróbb jelek feltűnéséig megy el. Figyelmét semmi se kerüli el, mindent közölni akar, mindent fontosnak tart, mindenben talál valamit, ami jellemző, amiről azt hiszi, hogy anélkül nem lesz teljes a kép. Koš lelkiismeretes krónikásnak bizonyult: ha képzeletünkben újrarájátjuk az eseményeket, rögtön világossá válik: a szerző sehol sem akart hűtlenné válni a valósághoz. Ezért merített ki minden lehetőséget, ezért figyelte az eseményeket több szempontból, ezért lép fel művében mint habitudósító is, aki a verebek elleni harc egyes szakaszairól számol be, s fellép mint Van Pe polgárai egyéni sorsának és Van Penek, a városnak, a verebek kiirtására felesküdt közösség sorsának a krónikása.

Van Pe polgárai, akik vezetőik szavain felbuzdulva megsemmisítették az utolsó verebet is városuk egén, maguk is áldozatai ennek a mozgalomnak. A hosszú előkészítés, az intenzív propaganda, a szuggeráló hatása alatt magukévá tették a verebek kiirtásának ügyét, s aztán minden mást, munkát, kényelmet, egyéb kötelességeket félretéve láttak az akcióhoz. Csak néhányan voltak, akiket — ki tudja, milyen okokból — nem sodort magával az ár, akik kételkedtek a verébirtás célszerűségében, akik a verebekben is élőlényt láttak, s nem ragadta el őket a tömeghisztéria. Ezeket azonban gyorsan „jobb belátásra” bírták a város urai, ilyen vagy olyan, de mindig és mindenhol eredményes módszerekkel győzték meg. A többiek, Van Pe polgárainak nagy tömege, óriási többsége, ott állt a verébirtó egységek soraiban, husánggal a kezében, és a szürke verebek esküdt ellenségeként irtotta őket.

A harcias polgárok gondolkodás nélkül vállalták ezt az akciót, s ugyanennyire gondolkodás nélkül hajtották végre a verébirtás tervét. Elhangzottak a parancsok — s ők mentek. Amilyen holt tárgy, engedelmes fegyver volt kezükben a husáng, olyan holt tárgy, olyan engedelmes fegyver voltak ők a város vezetőinek a kezében. Egyéniségük elveszett, beleolvadtak a tömegbe, amely a verebek kiirtását tűzte ki cél-

jául, s mást nem tudott, mást nem látott. Hogy a polgárok ilyen automatákká váljanak, ahhoz arra volt szükség, hogy a város vezetősége pontosan kidolgozott taktikával hajtsa végre az akciót. A kezdet kezdetén, amikor a vezetők arról győzték meg a tömeget, hogy nem a vezetőség, hanem a polgárság kívánja a verébirtást, s a vezetők csak elfogadják, meghallgatják kívánságaikat — ám ebben az esetben feltétlen engedelmességet követelnek! —, már ott kezdődött a demagógia diadala, s ez tartott egészen az irtó hadjárat befejezéséig. A város vezetői mindent pontosan kiszámítottak, elterveztek, kezükben tartották az akció szálaikat; csak egyszer, egyetlenegyszer engedték el — s máris felbomlott a rend, meglazult a fegyelem. A verebek ellen gondolkodás nélkül hareba induló automaták megunták a dolgot, elhatalmasodott rajtuk a gondtalanság, könnyelműség, minden a feje tetejére állt, visszájára fordult, felborult a rend —, de aztán a vezetőség ismét kezébe vette az ügyet, s győzelemre vitte a verébirtó csapatokat. Az automaták tehát egy pillanatban felmondták a szolgálatot, emberekké váltak, kiléptek azokból a merev, szigorú keretektől, melyeket a város vezetősége szabott meg, egy pillanatra elfeledkeztek nagy akciójuk szent céljairól, s kifejezésre juthatott lényük igazán emberi oldala. De csak ekkor s egyszer. Egyébként teljes mértékben érvényesült az elembertelenedés; a megátalkodott ellenség, a verebek elleni harc, melynek célszerűségét a város vezetői a propaganda ezeralakú tölcseire öntötték a polgárság fejébe, kiforgatta emberi mivoltából a tömeget, s az nem is látott mást maga előtt, egyéb célja nem volt, csak a verebek kiirtása, mintha ez megoldott volna minden problémát Van Pe lakosainak életében. Mintha a verebek pusztulása egyszerre meghozta volna a város polgárainak nyugalmát, boldogságát, biztonságát. Hisz senki többé nem falja fel a szántóföldek termését! Senki nem zavarja békés álmukat, senki sem terjeszti a kórokat, senki nem gyűjtja fel a magtárákat! Legalábbis így kellett volna lenni. De így lesz, így lehet-e? Eze nem gondolkodtak Van Pe becsületes és együgyű polgárai. Az egyszerű polgárok csak mentek, irtották a madarakat, ez volt a dolguk, nem a gondolkodás. Gondolkodott helyettük más, s így könnyebb volt. S így váltak automatákká, így fosztották meg őket emberi tulajdonságaiktól.

Már beszéltünk arról, hogy Koš a szenttelen, sőt a teljesen hideg, érdektelen krónikás hangján szól könyvében. Az olvasó elfogadja Koš attitűdjét: azt, hogy mindenre kívülről, felülről, beavatkozás nélkül néz. A pontos, „hiteles” beszámoló arra a gondolatra juttatja az olvasót, hogy a szerző ebben a formában valami mást akart mondani. Annyira ismeretesek az elemek, melyekből Koš regényét komponálta, hogy a történelmi, politikai, erkölcsi célzásokat nem lehet nem észrevenni. A verebek nemzetségének elpusztítása az olvasóban más nemzetségek elpusztításának emlékét eleveníti fel. És általában: majd minden esemény, amely Van Peban lejátszódik, célzás valamire, ami ilyen vagy hasonló formában, de megtörtént; s mindannyian ráismerünk. A verebek pusztítása tehát allegória, melynek jelentéstartalma igen gazdag. És vonatkozásait, minden egyes konkrét esetben, nem nehéz felfedeznünk.

Láttuk, Koš arra törekedett, hogy minél hűbben, pontosabban utánozza a krónikaírók hangnemét, stílusát. Igyekezete odavezette, hogy

stílusa teljesen száraz lett; azt nem mondhatjuk, hogy egyszerű is, mert sokszor igen bonyolult leírásokat alkalmaz. Szövege azonban meglehetősen monoton, a sok adat, a „valóság” hiteles leírásának rengeteg részlete nehézkessé teszi; helyenként, amikor, ki tudja, hányadszor, a tiszta adatközléshez folyamodik, könyve unalmas, s az olvasó legjobban teszi, ha ezeket a részeket átugorja. Nyugodtan teheti, hisz nemcsak hogy nem veszít semmit, nem szalaszt el egyetlen művészileg megformált részt sem, de a regény összefüggésén sem esik csorba.

A krónikás modora természetesen kötelez. Ez azonban nem változtat Koš írásának szürkeségén. Még kevésbé szolgálhat mentségül, amikor fantáziáját kérjük számon. Nincs ebben a könyvben egyetlen szabadon szárnyaló részlet, amikor az író fantáziája kirepülhetett volna kalitkájából; nincs egyetlen mondata, amely lendületével magával ragadná az olvasót. A szituációk ebben a regényben annyira pontos másai a valóságnak, illetve a lehető helyzeteknek, hogy a fantázia semmilyen szerephez nem juthatott. Legfeljebb alárendelt szerephez — amikor is a valóságból merített tényeket csekély változtatással a regény kereteibe kellett illeszteni. Koš különben mindig megáll a valóság határain, sohasem rugaszkodik el a szavahihetőségtől, ragaszkodik ahhoz, hogy amit elmond, a lehető legszigorúbban megfeleljen a realitásnak. A valóságot nem lényegíti át; nem egy tétele nyersen került a regénybe, olyannyira, hogy legtöbbször rá is ismerhetünk a részletekre, melyeket a napi eseményekből vagy a közelmúlt történelméből ismerünk. Az író csupán ott mutatkozik meg, ahol ezeket a reális elemeket összefűzte, egységessé tette. Ez pedig édeskevés ahhoz, hogy a nyers anyagból irodalom legyen. Koš imét bebizonyította: csupán krónikása lehet az életnek, nem alkotója.

Verebekről és emberekről szól ez a könyv, arról, hogyan pusztították el az emberek a verebeket. Az olvasó pedig megkérdezheti: tulajdonképpen ki a győztes és ki a vesztes? A verebek elpusztultak, az emberek megmaradtak.

De vajon verebek voltak-e az elpusztult verebek, s emberek maradtak-e a megmaradt emberek?